

Revisió del concepte de bruixa a partir de les llegendes menorquines

Lidia Pérez i Pérez

Universitat de les Illes Balears

lidiaperezperez20@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-3336-9279>

RESUM

El concepte de bruixa, que sovint encapçala moviments feministes, ha tengut molta controvèrsia al llarg dels segles, des del seu naixement fins avui dia, i molta gent no coneix quin en va ser el context, ni la repercussió, ni les conseqüències que ens han arribat. Al llarg del segle XVI, la concepció de bruixa incloïa intrínsecament que la dona encarnava el mal. Eren, per tant, dones i sovint de classe baixa: eren oprimides que es resistien a la pobresa i a l'exclusió social; per això foren les protagonistes d'un ampli moviment polític en què crearen una societat organitzada, anàrquica i antisocial que era rebuda com una conspiració contra la civilització, la qual cosa fou un dels pretextos que usaren per dur a terme la cacera. A Menorca, hi va haver un cas registrat d'assassinat, el de Joana Gonyalons, que era la tercera del signe Escorpí de la família: padrina, mare i neta compartien el mateix signe i totes tres van ser acusades de ser bruixes. Durant el segle XVIII, amb la pujada al tron de Felip V i sobretot amb l'arribada dels anglesos a l'illa i l'eliminació del Tribunal del Sant Ofici, es començà a estendre la por cap a les bruixes. Aquest sentiment es canalitzà, com és natural, a través de les llegendes.

PARAULES CLAU

bruixa; cacera de bruixes; feminisme; llegenda; Menorca

ABSTRACT

The concept of witch, which is often at the forefront of feminist movements, has been highly controversial over the centuries, ever since it first emerged. Many are unaware of the context in which this happened, of the repercussions it has had or of the consequences. Throughout the 16th century, the conception of witch intrinsically implied that women embodied evil. They were often from the lower classes and oppressed but they resisted poverty and social exclusion, so they became the leaders of a wide-ranging political movement that sought to create an anarchic and antisocial society. This was regarded as a conspiracy against civilisation, which was one of the pretexts for engaging in witch-hunts. In Menorca, Joana Gonyalons was murdered for being the third member of the family born under the sign of Scorpio: the grandmother, mother and granddaughter all shared the same sign and all three were accused of being witches. During the eighteenth century, after the accession to the throne of Philip V and especially with the arrival of the English on the island and the termination of the Court of the Holy Office, fear of witches began to spread. This fear was naturally channelled through legends.

KEYWORDS

witch; witch hunt; feminism; legend; Menorca

REBUT: 30/01/2023 | ACCEPTAT: 02/03/2023

La present investigació neix de la voluntat de fer una ruta o experiència llegendària al voltant del castell de Sant Nicolau, a Ciutadella, i de respondre per què avui dia tenim llegendes sobre bruixes a Menorca. La base de la investigació està fornida per tres autors rellevants; d'una banda, pel que fa a la visió feminista de la bruixeria, partim de Silvia Federici (1942) —activista feminista italiana que destaca per obres com *Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria* (2004) i *Revolución en punto cero: trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas* (2013)— i, de l'altra, hem estudiat la recerca històrica que fa José Luis Amorós i la recerca folklòrica de Francesc Camps i Mercadal, sobre Menorca.

En aquest article volem oferir una visió feminista del concepte de bruixa, és a dir, volem reconstruir-ne la història, la que fins fa poc no s'havia contat, la de dones independents que van veure acabada la seva vida a la foguera. En primer lloc, desconstruïrem el concepte de bruixa a partir de textos feministes. A continuació, es farà un repàs de les caceres de bruixes a Europa i a Menorca: com van començar, per què i quines en foren les conseqüències. Després, repassarem com es veu reflectit el tema en el folklore menorquí.

1. El concepte de bruixa

Al llarg del segle XVI la concepció de bruixa incloïa intrínsecament que la dona encarnava el mal. Les bruixes eren dones i de classe baixa. S'entenia que havien fet un pacte amb el diable, la qual cosa implicava ridiculitzar el poder de la dona. Eren dones desafiants que contestaven el marit o xerraven entre elles. També moltes de les assassinades eren vídues, perquè havien d'heretar les possessions dels marits i les grans elits no ho volien permetre. Eren dones oprimides que es resistien a la pobresa i a l'exclusió social; per això foren les protagonistes d'un ampli moviment polític amb el qual crearen una societat organitzada, anàrquica i anti-social que era rebuda com una conspiració contra la civilització, la qual cosa fou un dels pretextos que usaren per dur a terme la cacera.

Perquè una dona fos sentenciada com a bruixa calia que complís uns estereotips (Federici 2020: 27): d'una banda, les joves havien de presentar un comportament lasciu i promiscu i les velles havien de ser lletges i havien de tenir una rialla sàdica; de l'altra, totes tenien mala reputació perquè contradeïen el model de feminitat, practicaven la màgia, eren curanderes i es desviaven de la norma, sobretot sexualment:

Las persecuciones de brujas han grabado [...] profundamente en las conciencias una imagen muy negativa de la mujer vieja [...]. Ciertamente, se quemó a «brujas» jóvenes, e incluso a niñas y niños de siete u ocho años; pero las más viejas, consideradas a la vez repugnantes por su aspecto y especialmente peligrosas en razón de su experiencia, fueron las «víctimas favoritas de las persecuciones» (Chollet 2019: 36).

A continuació, desenvoluparem els temes principals pels quals les dones eren considerades bruixes i les condemnaven.

1.1. Independència i capitalisme

Les dones exigien llibertat i volien ser independents tant físicament com moral, econòmica i científica. Com que les bruixes eren pobres, es veien

obligades a demanar almoines als veïns amb recursos o a robar per mantenir-se elles i, si en tenien, els seus fills. Ara bé, també els podien haver obligat a viure mendicant, i recalcam obligades perquè, amb el desenvolupament econòmic, les van excloure de tota activitat mercantil per controlar-les i les reduïren a l'esfera domèstica —i aquesta concepció ha arrelat tant que és present a totes les cases: la dona que fa les feines de la casa sense cobrar— o no els quedava més remei que dedicar-se a la prostitució, al ball o a la infermeria (Stardust 2018: 12).

Tenint en compte tot el que hem comentat, la cacera de bruixes neix com a negoci. La dona és vista com a regenerador de treballadors assalariats i masculins, és a dir, com a màquina de fer fills perquè siguin explotats. Neix un nou sistema, el capitalisme, que «requereix uns conceptes de treball, de riquesa i de valors diferents, que fossin útils per les formes d'explotació més intenses» (Federici 2020: 33). Amb tot, al cap i a la fi, el que es pretenia era agreujar la divisió sexual i fomentar l'auge dels rols de gènere, amb la qual cosa la dona quedava sotmesa a l'home i havia d'acceptar-ne l'autoritat.

1.2. *Maternitat i sexualitat*

D'una banda, un dels delictes més recurrents pels quals s'acusava una dona tinguda per bruixa era practicar sexe fora del matrimoni, fos amb homes (o dones), amb el dimoni o amb animals. S'entenia la dona com a propietat del seu marit i com a «satisfactora» dels desitjos sexuals dels homes. «La sexualitat femenina es veia alhora com una amenaça social, i, si es canalitzava bé, com una poderosa força econòmica» (Federici 2020: 35). Si la dona no complia les necessitats sexuals del seu home, o simplement no estava lligada a ningú i practicava sexe, ja es deia que era bruixa i que tenia una sexualitat insaciable. La prohibició i la condemna d'aquests actes es duïa a terme amb el pretext amagat que el capitalisme —prenent com a punt de partida que usam el capitalisme per entendre, en clau moderna, com van succeir els afers econòmics al voltant de les dones i, per tant, de les bruixes— volia controlar la taxa de natalitat: eren contraris a l'avortament i els anticonceptius perquè implicaven la destrucció de la descendència i la reproducció i, per tant, de la concepció femenina:

La época de las persecuciones de brujas supuso la criminalización del aborto y de la contracepción. En Francia, una ley promulgada en 1556 obligaba a toda mujer embarazada a declarar su embarazo y a disponer de un testigo en el momento del parto. El infanticidio se convirtió en un *crimen exceptum* («crimen excepcional») [...]. Entre las acusaciones presentadas contra las «brujas» a menudo figuraba la de hacer que los niños murieran. La bruja es la «antimadre». Muchas de las acusadas [...] ayudaban a las mujeres deseosas de impedir o interrumpir un embarazo (Chollet 2019: 35).

De l'altra, el càstig més freqüent que s'aplicava a les bruixes acusades de ser sexualment actives i agressives era la tortura amb abusos sexuals, és a dir, les violaven. I «la violència contra les dones no va desaparèixer amb l'acabament de les caces de bruixes ni amb l'abolició de l'esclavisme. Al contrari, es va normalitzar» (Federici 2020: 53).

1.3. Medicina

Pel que ens explica Lady Stardust (2018: 27), la màgia havia d'estar sota domini de l'Església i la curació era considerada el dimoni de la institució mèdica. Les curanderes eren metgesses que bevien del coneixement acumulat sobre anatomia i herbes medicinals. «Los científicos y los médicos de los siglos XIV y XV basaban su conocimiento en la filosofía y los estudios religiosos. Las curanderas, en cambio, poseían conocimientos de química, botánica, ciencias naturales, farmacología y anatomía» (Stardust 2018: 33). El fet de practicar aquest tipus de medicina les convertia automàticament en bruixes. Feien embruixaments i encantaments i eren susceptibles a les supersticions. Preparaven també unguents —vegeu l'annex 7.1, on es recull la preparació d'un unguent a Menorca: el remei contra el verí—, amb els quals curaven la gent o si els untaven pel seu propi cos, el de les bruixes, servia per fer-les volar: es posava a les zones més sensibles del cos i tenien un alt poder al·lucinogen.

Finalment, les bruixes eren acusades de provocar que la llet es tallàs, de robar pomes, d'ajudar a parir o de fabricar remeis amb herbes medicinals. Amb l'aniquilació de bruixes s'erradicaven, també, els coneixements tradicionals i, amb això, s'aconseguia més control social.

2. La bruixa a Europa

Ara que ja tenim el concepte de bruixa definit i desmitificat, ens endinsarem a explicar com es dugueren a terme les caceres de bruixes a Europa i on va començar tot. A Anglaterra, entre el 1066 i el 1331 hi hagué qualque execució de bruixes per casos de traïció, però no és fins al 1332 que entra en vigor la pena de mort per a aquest col·lectiu i fins al 1580 que començà la major massacre. Aquesta fase intensa va durar fins al 1630 i va coincidir amb el declivi de les relacions feudals, l'auge del mercantilisme i l'increment de les migracions i el treball assalariat (Stardust 2018: 7). Dit d'una altra manera, els judicis contra les bruixes no foren res més que un pretext de control de la societat, un projecte d'extensió econòmica i de les idees de la Il·lustració, molt lligat a la idea de la nova economia i la religió catòlica.

Per a Stardust, «las cacerías de brujas eran ataques sistemáticos, multifacéticos, organizados y coordinados. La Iglesia establecía el problema con las brujas; los doctores las examinaban, torturaban y condenaban; los abogados presentaban cargos y pasaban por alto los procedimientos legales; y los funcionarios del Estado organizaban las ejecuciones» (2018: 13). El 1484 dos monjos dominics distribuïren per tota Europa el *Malleus Maleficarum* ('El martell de les bruixes'), en el qual es presentaven tots els estereotips i els atacs de les dones contra el sistema perquè la societat les enxampés i les acusés de bruixeria perquè fossin detingudes o executades.

Les caceres, per tant, foren un negoci en tots els sentits: els caçadors duïen propaganda amb informació sobre som es podien identificar perquè fos més fàcil per al poble de reconèixer-les; fins i tot portaven dibuixos, poemes o textos religiosos, de manera que fos més il·lustratiu i fàcil per adoctrinar el poble. Usaven la por com a mètode de difusió, perquè la gent confessàs ràpidament. Si no contaven el que veïen o no inculpaven les amigues o familiars, hi hauria terribles conseqüències.

Ja durant el segle XVI es començaren a fer execucions en públic —així, estenien més la por i donaven lliçons, és a dir, podien controlar millor la societat—,

normalment penjaven les dones a la forca o les cremaven en grans fogueres. Sovint, però, abans de tancar-les a la presó o d'executar-les, moltes rebien càstigs com ara dur un morrió, «la brida de la llengua» o *bracks*, que era un aparell de metall que destrossava la llengua de la dona si provava de parlar (Federici 2020: 45), o la *cickling stool*, una cadira d'immersió. D'aquesta manera quedaven encara més ridiculitzades i eren objecte de burla i temor per al poble, a banda de rebre totes les formes de violència possibles.

Encara no ha estat superada la concepció negativa de les bruixes ni a Europa ni a la resta del món. De fet, les bruixes solen ser molt representades a la cultura popular i la literatura oral en aquelles societats que han deixat de banda les execucions, però s'hi manté viva la por. Ara bé, des del 1991 fins al 2001 s'han registrat més de vint-i-tres mil bruixes assassinades a l'Àfrica i hi ha hagut una reviscolada de detencions i execucions a països com el Nepal, Papua Nova Guinea, l'Aràbia Saudita o Tanzània.

3. El cas de Menorca

Limitant una mica més el tema al nostre entorn, podem mostrar que, a Catalunya, durant els primers anys del segle XVII, hi hagué més de quatre-centes bruixes executades. A Menorca, n'hi hagué una, l'assassinat de na Joana Gonyalons. No obstant això, l'inici de la por cap a les bruixes a Menorca fou a partir del segle XVII —època de la monarquia de Carles II l'Encisat—, però tengué més rellevància a la primera dècada del XVIII, amb la pujada al tron hispànic de Felip VI, després, amb l'arribada dels anglesos a Menorca.

Menorca era un punt estratègic de la mar Mediterrània occidental i el punt més oriental d'Espanya. Era una illa pràcticament desconeguda per la cort de la monarquia hispànica, amb poca població i sotmesa a moltes ràtzies de pirates i corsaris (Amorós 1990: 67). A més, el 1558 Ciutadella quedà destruïda. A poc a poc va anar reconstruint-se, l'emmurallaren i recuperà el prestigi dels nobles. Maó també estava emmurallada, hi tenia el castell de Sant Felip —lloc de defensa estratègic— i el port més important de l'illa. La comunicació entre les dues ciutats era molt complicada, només hi havia el camí romà que les connectava. Malgrat la pobresa, es construïren grans convents, la qual cosa demostra el gran domini i poder de l'Església i la seva influència al segle XVII.

La demonització de les dones, és a dir, l'entrada del concepte de bruixa amb connotacions negatives, sorgí mentre l'illa patia grans epidèmies, terratrèmols, plagues —com ara la dels llagosts o la dels moscards— i els atacs dels bandolers i els pirates:

Los males que afectaban la vida de la isla y que difícilmente podían salvar los auxilios de la religión, por mucha y sincera fe que se tuviera, venían agravados por la supuesta existencia de numerosas personas espiritadas, es decir, poseídas por los malignos espíritus. El problema residía en que no se trataba de una creencia oculta, sino que la gente lo creía sinceramente y el temor y el rechazo a esta situación se aireaba abiertamente y en público (Amorós 1990: 78).

Va ser durant aquesta època que col·locaren a la plaça pública de Ciutadella un parell de forques i un pal per al garrot, perquè el poble estigués atent i al marge de les pràctiques de les bruixes. Les col·locaren per a adoctrinar el poble

a través de la por, com un avís d'allò que passaria si no feien el que les autoritats dictaven.

A part del folklore que ens ha arribat, també hi ha documents que confirmen la presència de bruixes a Menorca. A l'escriptori del Secret que guardava el comissari del Sant Ofici, hi havia acusacions no resoltes contra bruixes de Ciutadella, que van gestionar els inquisidors de Mallorca el 1682 (Amorós 1990: 83). Hi havia seixanta-sis casos, quaranta-vuit dels quals eren acusacions de fer embruixaments, malefics i endevinalles. El 72% d'aquestes acusacions corresponien a bruixes; és a dir, dels quaranta-vuit casos, quaranta-dos eren contra dones que se suposava que estaven posseïdes, donaven mal a les persones i practicaven la medicina popular i la màgia. D'aquests casos, n'hem extret rumors, succeïts i llegendes per comentar-los en aquest article.

4. Folklore menorquí de la bruixeria

La por era allò que ho movia tot. És per aquest motiu que els personatges actuen: acusen o acudeixen a les bruixes per curar-se d'un malefici. A les rondalles i les llegendes mallorquines, per exemple, el personatge de la bruixa hi és molt present i té grans dots lingüístics, és a dir, a través de la paraula fa conjurs i oracions. Les bruixes són al record popular, han arrelat profundament i són a totes les formes de la literatura oral: cançons, rumors, llegendes, rondalles, oracions, endevinalles... Les supersticions, l'encís per la màgia i la curiositat persisteixen al pensament del poble de les Illes. Ho veiem als reculls folklòrics i a les històries que encara es contenen pel carrer.

A Europa, «una de las principales acusaciones era la de formar parte de una rebelión organizada, y podemos estar seguros de que estas mujeres eran parte de ella. Los infames aquelarres (encuentros nocturnos, bailes y banquetes) eran las reuniones y festivales de esas comunidades rebeldes» (Stardust 2018: 41). Els aquelarres eren considerats cultes religiosos al dimoni, però en realitat eren reunions de dones dissidents que havien estat privades dels seus drets i estaven furioses. Amb aquestes reunions es constatava el poder de les bruixes. Als Països Catalans, no obstant això, ens explica Alcoberro (1992: 34-35) que més que aquelarres feien aplecs o juntes: reunions de nit, en llocs apartats i despoblats on arribaven volant, segons ens conten a través del folklore, i en petits grups. La reunió era presidida pel dimoni, normalment en forma de cavaller o de gran cabró. Al començament de la junta es feia un jurament a l'estil feudovassallàtic i després es feia una festa per adorar el dimoni, amb música i balls, a vegades acompanyats d'àpats, que solia acabar en una gran orgia. Per il·luminar l'ambient, usaven espelmes.

Els elements en relació amb les bruixes que trobam a la literatura oral són: que les bruixes poden prendre la forma de qualsevol animal, tenen una gran força en la mirada —podien embruixar les persones amb la mirada— i molts altres poders, com ara congriar grans tempestats i pedregades —per exemple, ho veiem a la cançó infantil «Plou i fa sol / ses bruixes se pentinen. / Plou i fa sol / ses bruixes porten dol»—, donar mal a les persones, predir la mort dels animals o persones i altres fets, fer-se invisibles, matar els nins, ajudar el dimoni o fer altres malediccions. Tots o gairebé tots aquests elements són presents als ítems seleccionats per a l'itinerari i ens ajuden a l'hora de classificar-los.

Pel que fa a aquests exemples, comentarem quatre llegendes o succeïts que es contaven a Menorca al final del segle XIX i al principi del XX. En primer lloc, a

«Sa perdiu blanca»¹ es diu que pel Pou de sa Perdiu Blanca sempre surt una d'aquestes aus que parteix cap a Algendar. Un jove, que hi passa sovint, per por, li dispara amb una escopeta, però no l'encerta perquè la perdiu fuig a temps. Aquesta acció es repeteix un parell de vegades. Ell, esporuguit, carrega l'escopeta amb un realet de plata, per consell d'un amic, la fereix a l'ala dreta i la perdiu desapareix. Quan veu l'al·lota, li comenten que ha caigut i s'ha romput un braç. Aquesta era una de les creences més arrelades a les illes, és a dir, que les bruixes es podien transformar en qualsevol animal.

En un altre relat popular, «Sa somereta blanca»,² com en aquest cas de l'ala de la perdiu i el braç de l'al·lota, la relació que s'estableix entre el colp propinat a la pota posterior d'una somera i la subsegüent ferida a la cama d'una dona suggereix que aquesta última podia ser bruixa. Es conta que a la cova de Cala Figuera, de vespre, en surt una somereta blanca. Un jove hi passa per davant i intenta espantar-la, però, al final, el guanya la por. Així que clava un dobleret de creu a un garrot perquè un curandero li ho ha dit i li pega la garrotada a la pota. En rebre la garrotada, la somereta desapareix. Després, quan el jove arriba a casa de la seva al·lota, veu que la mare està ferida.

En tercer lloc, «El presoner de Maó» és un cas succeït que s'explica al volum de José Luis Amorós.³ L'any 1705 el patró de Maó confirma un trajecte en vaixell, però, quan veu que la nau no avança, la por l'envaeix i ordena que torni al port. Diuen que al vaixell que no podia avançar hi havia un català encisat per la bruixa maonesa Mariana Borràs. L'any següent el patró no deixa embarcar el català per temor que la bruixa els anegui a tots. A més, el català, Joan Antoni Suau, sovinteja la casa de Mariana i, quan s'acaba l'amistat, a ella l'envaeix la ràbia. Davant aquesta situació, el català se n'allunya, però s'adona que no pot atendre cap altra dona. Decideix fugir de Menorca amb el mateix vaixell del patró i, quan hi atraca, s'alça una gran tempesta. Aquest fet es repeteix diverses vegades i per això es coneix Joan Antoni com el presoner de Maó, perquè ha quedat pres de Mariana a l'illa, concretament, a Maó.

Qualsevol acte sospitós o que atemptàs contra els ideals conservadors de la religió i la nació era susceptible de bruixeria. En aquest cas, però, veiem un dels poders que es relacionaven amb les bruixes i que atemoria la població: estaven dotades de poders sobrenaturals sobre els elements, amb els quals podien dominar la naturalesa i canviar l'estat del clima. A «El presoner de Maó», la bruixa ha provocat una tempesta.

Finalment, a «Una història dels mals esperits», també extret d'Amorós,⁴ Catalina Benejam sempre està malalta i, un dia, es troba amb Antònia Subirats, que sap el mal que pateix sense que ningú li n'hagi dit res. Després d'això, cada vegada que Catalina es troba amb Subirats, cau a terra. Catalina passa nou anys envoltada dels mals esperits, de manera que aquests personatges fan que el seu fill mori, quasi llancen la seva germana, també encisada, per un cingle d'una pedrera de prop, i a ella mateixa la llancen per sobre de les muralles al carrer de Santa Rosalia; per sort, contenen que els seus veïnats la recullen amb un llenç de cotó blanc perquè no caigui a terra.

¹ Vegeu l'annex 7.2.

² Vegeu l'annex 7.3.

³ Vegeu l'annex 7.4.

⁴ Vegeu l'annex 7.5.

De Catalina Benejam en relació amb les germanes Subirats hi ha molts episodis, però ens hem centrat en aquest perquè és el que desencadena la resta de la vida de Benejam, atès que s'hi mostra la suposada relació amb el diable que tenien les bruixes i el poder d'encisar i fer entrar els mals esperits dins les persones, que els conduïen a fer coses tan impensables com matar algú.

5. Conclusions

El material folklòric sobre bruixes, o que tenen com a element principal una bruixa, que ens ha arribat a Menorca és fruit de la canalització, principalment, de la por. La desmitificació del concepte a partir de la història europea i, concretament, menorquina ens ha permès d'analitzar quins elements que s'associen amb les bruixes apareixen a les nostres llegendes o, en alguns casos, als succeïts que coneixem. La cacera de bruixes va ser un dels successos més importants en el desenvolupament econòmic i la formació del proletariat modern i, encara que ja s'ha reconegut el genocidi de les bruixes que això va implicar, no s'ha introduït cap «dia commemoratiu» en cap calendari europeu que ens recordi les massacres de bruixes. Actualment, molts de grups feministes es reapropien del concepte de bruixa per encapçalar el moviment i també ho fan molts d'artistes, per exemple, Tres Voltes Rebel, que fa il·lustracions i ha publicat un llibre que té per títol *Som les netes de les bruixes que no poguéreu cremar*, o Fornaris, un grup de música menorquí que agafa el primer cognom de la primera de les Eriçones. No hem d'oblidar que «de la misma forma que el cercamiento de tierras expropió al campesinado de la tierra comunal, la caza de brujas expropió a las mujeres de sus cuerpos» (Stardust 2018: 35).

6. Referències bibliogràfiques

- ALCOBERRO, Agustí (1992): *El segle de les bruixes (segle XVII)*. Biblioteca bàsica d'història de Catalunya. Barcelona: Editorial Barcanova.
- AMORÓS, José Luis (1990): *Brujas, médicos y el Santo Oficio. Menorca en la época del Rey Hechizado*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis/Torre del Puerto.
- CAMPS, Francesc (1987) [1911]: *Folklore menorquí de la pagesia* tom II. Maó: Consell Insular de Menorca/Entitat Local d'es Migjorn Gran.
- CHOLLET, Mona (2019): *Brujas. ¿Estigma o la fuerza invencible de las mujeres?* Traducció de Gemma Moral Bartolomé. Barcelona: Penguin Random House.
- FEDERICI, Silvia (2020) [2018]: *Bruixes, caça de bruixes i de dones*. Traducció de Marta Pera Cucurell. Manresa: Tigre de paper.
- STARDUST, Lady (2018): *Mujeres en la hoguera. La caza de brujas, el cercamiento de tierras y el surgimiento del capitalismo en Europa*. Madrid: Antipersona.

7. Annexos: texts originals transcrits

7.1. *Remei contra el verí (Camps 1987: 128)*

Verí (picadures d'aranyes, paparres, escorpins).— Llengo de Sant Pau (dent de *Carcharodon* fòssil) penjada pes coll com a preventiu; i passada per damunt es pic verinós, com a medi curatiu. Fregues de Llatsó verd; te de cost. Aplicar sa pedra de verí, que és una pedreta negra, com un bo d'ametla, rara i per açò de molt valor. No en tenia més que qualque senyor. En es terme de Ciutadella conten que, seixanta o setanta anys enrere, hi hagué en es temps des segar una plaga d'aranyes verinoses, i es bracers atacats eren duits en carros o damunt siveres a cas comte de Torresaura, i sa senyora comtessa els passava sa pedra de verí (no n'hi deuria haver d'altra), i la major part dels malalts passada sa pedra, s'alçaven i se'n tornaven an es tai des segar. Passar-hi es foguer per sa picadura.

7.2. *Sa perdiu blanca (Camps 1987: 113)*

Tothom, a ses Ferreries, coneix es Pou de sa Perdiu Blanca, d'Algendar, que està suvora es camí; pou abundós i d'aigo boníssima, i tan fondo, que s'hi poa a braços.

Festetjava a Algendar un jove de ses Ferreries, i fos de nits, fos de dia, des pou devora es camí li sortia una perdiu blanca, i voletetjant, sense mostrar-se gaire esquiva, desaparexia cap a Algendar.

Es jove, que era bon caçador, un dia li allargà s'escopeta, li afinà sa punteria així com va voler; li tirà; però sa perdiu blanca, sense fer menció de cap casta, va seguir voletetjant, voletetjant.

Altra i altra vegada, cada volta que li sortia, tornà a escopetetjar-la; però s'escopeta, que era de tota confiança, cada vegada li féu figa.

An es jove li entrà sa por: aquella bestiola podia enriure-se'n de ses escopetes i dels caçadors.

Per consei d'un amic, carregà s'arma amb un realet de plata. Li sortí sa perdiu blanca, voletetjant com sempre; es jove li tirà, i li rompé s'ala dreta; però a l'anar per aplegar-la, desaparegué: perdiu és, diable és.

Arribà en es lloc i rebé sa trista nova que sa seva al-lota, llavors, en aquell mateix moment, havia caiguda, i s'havia romput un braç: precisament s'endret. D'aleshores ençà es pou d'Algendar se diu es Pou de sa Perdiu Blanca.

7.3. *Sa somereta blanca (Camps 1987: 112)*

Un jove ciutadellenc trebaiava a Maó, i tenia s'hostalatge a S'Arraval Nova.

Els vespres, acabat es jornal, prenia sa trossereta, i cap allà s'ha dit.

—Mira, vésh-i alerta, —li digueren es companys de feina.

—Per anar-te'n, no esperis sa fosca; perquè, en passar davant sa cova de dalt Cala Figuera, no te surti sa por, sa somereta blanca.

I li contaren que un jove maonès que festetjava a S'Arraval Nova, els vespres, anant a ca s'al-lota, així que arribava en es dret d'aquella cova, li sortia una somereta blanca. Els primers dies no en féu cas; però de tant de fer-li bellumes davant ets uis, arribà a no tenir altre pensament, de nits i de dia, més que sa dimescli de

somereta blanca. Provà d'arruixar-la i sa somereta no en féu cas; maldà a fer-li por, i sa por l'agafà a ell.

Cercà es remei, i posà en obra es que li donà un adobant o curander de bruixes. A un garrot hi clavà un dobleret de creu. I així que li sortí, tota fresqueta, sa somereta blanca, li entimà garrotada; la ferí a una cama de darrere, i sa bistieta desaparegué, com si s'hagués fusa.

Arribà a ca s'al-lota i va sobre que sa mare d'ella estava en es llit amb una cama consentida.

Açò va fer que sa por s'estengués més i més. Passant per davant sa cova de dalt Cala Figuera, a hores desdiguades, tothom creia veure sa dianya de sa somereta blanca.

I encara que a sa cova, li han paredada sa boca, sembla que sa por no està esvaïda del tot. No hi falten els que temen que, per entre ses juntes des paredat, no els surti sa somereta blanca.

7.4. *El presoner de Maó (Amorós 1990: 109-110)*

En una isla la vida marítima es esencial para la supervivencia. Pero si a la incertidumbre de las travesías se añade la sospecha de brujería, entonces la situación se agrava. Tal fue el caso del patrón Martín Hernández de Mahón. Cierta día de 1705, este patrón autorizó el embarque de un catalán llamado Juan Antonio Suau, natural de la villa de Montblanch y que a la sazón residía en Mahón, para que en su barco pudiera trasladarse a Barcelona. Ya en plena mar y lejos de tierra firme se encontró el patrón con el hecho nuevo para él que la embarcación no avanzaba más. Aterrorizado el patrón, hizo que su barco regresara al puerto de Fornells. Este insólito hecho fue atribuido por Martín, el patrón, a la acción de una reconocida bruja mahonesa, Mariana Borrás Figueras, que a todas luces había embrujado al catalán. Al año intentó nuevamente embarcar dicho sujeto, pero esta vez fue el escarmentado patrón quien le negó pasaje por temor de que la Mariana *les hiciese anegar a todos*. Para asegurarse que no iba a tener que embarcarlo, logró dicho patrón que el castellano o alcaide del castillo de San Felipe no le extendiera la licencia por escrito necesaria para salir del puerto de Mahón.

Razones tenía el patrón al negarle permiso de embarque, pues el tal Juan Antonio era visitante asiduo de la casa de Mariana Borrás, con la que había tenido *introducción y amistad* por espacio de un par de años. Con el paso del tiempo, las relaciones entre ambos se agriaron, de tal manera que eran frecuentes las riñas. Habiendo decidido Juan Antonio Suau dejarla y apartarse de su casa, se encontró con que no podía *vivir ni gozar otra mujer hasta volver en su amistad*. Aquella situación era insostenible, concluyendo que no había más remedio que abandonar la isla. Tan decidido estaba Juan Antonio en cortar, que era claro a los ojos de Mariana que iba a abandonar la isla, amenazándole no una, sino varias veces, que no saldría de Menorca hasta que ella misma así lo quisiera. En vista de que la situación no mejoraba, Juan Antonio se decidió por fin y a pesar de las amenazas a embarcar para Barcelona, precisamente en el barco del patrón del cual hemos hablado. En efecto, como hemos dicho, cuando llegó el barco a la altura de Fornells *se movió tanta tempestad estando el tiempo sereno que fue forzoso volver la embarcación al puerto de Mahón*. Y así sucedió cuantas veces intentó Juan Antonio abandonar la isla, quedando prisionero de Mariana.

7.5. Una història de mals esperits (Amorós 1990: 179-181)

Catalina Benejam había llevado una vida dura de enfermedad y dolores. Todo le dolía, a veces era la cabeza, otras el estómago, en fin, otras cualquier parte del cuerpo. Tres años estuvo en cama sin poder moverse. En este tiempo, le apareció un fenómeno totalmente inusual: le salía un tumor en medio del cuerpo que, a veces, le subía hasta el cuello. Tan extraño era el fenómeno, que ella y sus familiares empezaron a sospechar que estaba hechizada.

Tan apurada estaba, que Catalina no dudó en hacer la promesa que el primer día que pudiera caminar iría a la Iglesia Parroquial a visitar a la Santísima Virgen de la Salud. Llegado el tan deseado día, Catalina pudo por fin cumplir su promesa. Regresando a su casa, encontró a Antonia Subirats arrimada en el portal de su casa. Al verla pasar, la Subirats se interesó por su salud, si se dolía de su enfermedad y si tenía aún *aquel tumor en el cuello*. Se quedó sorprendida la enferma, pues lo del tumor era un bien guardado secreto, que solamente conocían sus familiares íntimos. Catalina le contestó que a veces sí y a veces no. La Subirats, que se mostró muy afectuosa en aquel momento, inquirió si había acudido a los cirujanos para que la abrieran y curasen, *pues como has pasado tanto tiempo con tanta paciencia que si lo hubieras puesto en manos de los cirujanos pudiera ser que hubiera dado con el remedio y te hubiesen curado*.

A partir de aquel encuentro callejero, los malos espíritus empezaron a ahogarla, de tal manera que cuando Catalina veía a la Subirats, caía al suelo como fulminada, quedando como muerta hasta que la llevaban a su casa.

Por nueve años estuvieron los malos espíritus atormentando *con grande rigor* a la infeliz Catalina. Incluso habían causado la muerte de un hijo suyo, espiritado, que tenía trece años. Por si fuera poco, los malos espíritus se habían apoderado de una hermana de Catalina, por nombre María, que estaba casada con un labrador de Ciudadela llamado Pedro Vila. A esta mujer, *las hechiceras o malos espíritus* habían querido despeñarla muchas veces, *llevándola por fuera de las murallas y arrojándola por un despeñadero de unas pedreras muy grandes que allí hay*.

Tampoco quedaba mejor parada la Catalina. Una noche, los malos espíritus la cogieron y llevaron por la muralla, arrojándola a la calle de *Santa Rosalía*. Cuando caía al vacío vió que cuatro —el documento no dice quiénes eran aquellas cuatro benefactoras personas— la recogían con un lienzo de algodón blanco y, sin dejarla llegar al suelo, la llevaron a su propia casa, desapareciendo las cuatro que la salvaron. A la noche siguiente, cuando estaba durmiendo en su cama, tuvo una visión. En ella aparecían tres almas condenadas, rodeadas de demonios *echando fuego por todas partes*. Una de las almas era la de Francina Cánovas, mujer de José Morlá; la segunda era la de Juana Sintés, y la tercera una que no conocía. Estas almas, encontrándose en aquella situación infernal, la rogaron que las salvase y ofrecieron que la salvarían la vida. La visión terminó con la contrición de las tres almas, que prometieron ir a confesarse y enmendar sus vidas.

Al día siguiente, la Catalina fue a visitar a Juana Sintés para contarle la visión que había tenido y la conminó a que cambiase de vida. La Sintés debió tomarse la perorata de Catalina como una broma pesada: *Ya sé —le dijo— que por Ciudadela dicen que soy bruja y mala mujer*, y sin hacerle caso, la dejó. Aquella noche, volvieron las mujeres a casa de Catalina, queriendo llevarse al hijo pequeño. Pero ella, como madre que era, lo agarró en sus manos, logrando que sólo pudieran llevarse

un pañuelo blanco que el niño llevaba en la cabeza. En otra ocasión, tres mujeres penetraron en su casa, distinguiendo muy bien a la Sintés, pues *iba delante de todas y la conoce en el hablar, en la vista y en el ropaje*. No pudo distinguir quiénes eran las otras dos acompañantes, pues era la primera vez que las veía, aunque pudo recordar que una de ellas era una *que tiene los pechos muy grandes*. Asustada la pobre enferma por la visión y con el fin de defenderse de los malos espíritus que ella consideraba eran, se puso a rezar y a persignarse. Al verla, las tres mujeres la hablaron y dijeron:

—Nosotras no somos demonios que huímos de las cruces, que también las usamos como tú.

El documento no dice en qué terminaron las visiones de aquella enferma, pero seguramente sirvieron para confirmar la brujería atribuida a las mujeres que protagonizaron aquellas disparatadas aventuras nocturnas.